

Essen, iezen, ikkers en gaasten. Ruimtelijke variatie van historische open akkercomplexen in de provincie Friesland

JEROEN WIERSMA

Verskillende historici en historisch-geografen hebben zich in het verleden bezig gehouden met de historische open akkercomplexen in de provincie Friesland. Vaak richtten deze onderzoeken zich op een bepaald type akkercomplex in een specifieke regio. Tijdens een masterscriptie-onderzoek aan de Rijksuniversiteit Groningen is het afgelopen jaar een nieuw overzicht gemaakt van deze belangwekkende categorie van landschappelijk erfgoed. Welke variatie is zichtbaar in de toponymische aanduiding, fysisch-geografische ligging en historisch-geografische structuur van de verschillende typen open akkercomplexen in Friesland?

De open akkercomplexen die in de diverse delen van Friesland bekend staan onder de namen es, ies, faalge, gaast of ikker hebben naast de nodige historische en geografische verschillen ook een aantal gemeenschappelijke eigenschappen. Een open akkercomplex kan in meer algemene zin worden gedefinieerd als een in het landschap herkenbare en ruimtelijk begrensde eenheid met als primair gebruiksdoel de teelt van akkerbouwgewassen, met name granen. Kenmerkend is verder dat deze akkercomplexen in het verleden een omvang hadden van meerdere percelen en door meerdere grondgebruikers werden gebruikt, deels individueel, deels collectief. De individuele percelen hebben gewoonlijk geen duidelijke perceelgrenzen zoals houtwallen, boomsingels of hekken, waardoor het complex als geheel een open landschap kent. Alleen rond het hele complex lag vaak een houtwal of andersoortige fysieke afgrenzing (cf. Spek, 2004, p. 659). De overgrote meerderheid van de open akkercomplexen stamt uit de middeleeuwen, hoewel ook nadien nog nieuwe ontginningen kunnen zijn uitgevoerd. Na de middeleeuwen zijn door intensieve plaggenlandbouw op de meeste open

akkercomplexen op de zandgronden plaggenbodems ontstaan.

Tot voor kort was er weinig aandacht voor de grote ruimtelijke variatie tussen en binnen deze akkers. Eveneens was er weinig aandacht voor de historisch-geografische en agrarisch-historische dynamiek van deze akkercomplexen. Spek heeft in zijn dissertatie uit 2004 voor de Drentse essen aangetoond dat de open akkercomplexen in ons land juist een grote landschappelijke variatie vertonen. Deze variatie toont zich onder meer in de fysisch-geografische ligging, de bodemopbouw, de verkavelingsstructuur, de toponymie en de historische gebruiksvormen (Spek, 2004, p. 656).

In Nederlandse literatuur wordt vaak ten onrechte een verband gelegd tussen open akkercomplexen en plaggenbemesting. Internationaal gezien zijn essen met plaggendekken een uitzondering. Het systeem van plaggenbemesting kwam voor in de zandgebieden van Noordwest-Europa (en niet alleen op essen, maar ook op individuele 'kampen'), maar lijkt in vergelijkbare Engelse zandgebieden onbekend. Essen met plaggendekken zijn beschreven in enkele andere gebieden. In het overgro-

De voormalige akkers van Westergeest zijn tegenwoordig in gebruik als weiland. De iets opgehoogde akkerruggen zijn nog duidelijk te herkennen (foto: J. Wiersma).

te deel van de Europese open akkergebieden is plaggenbemesting echter nooit toegepast. Ook is in de Noordwest-Europese zandgebieden het systeem van plaggenbemesting jonger dan vroeger vaak werd aangenomen. In de middeleeuwen werd de bodemvruchtbaarheid eeuwenlang op peil gehouden door toediening van puur organische stoffen zonder deze met plaggen te mengen en door het toepassen van braak en driessystemen. De plaggenlandbouw volgde in veel gebieden dit systeem op en was slechts één van de manieren waarop essen in het verleden konden worden gebruikt. De veronderstelling dat het bolvormige karakter van de akkers zou zijn ontstaan omdat de kern van de akker sterker werd opgehoogd dan de randen, gaat in de praktijk lang niet altijd op en als er wel sprake van is, dan is dat een versterking van het onderliggende natuurlijke reliëf (Spek, 2004, p. 658).

Open akkercomplexen komen voor in grote delen van Europa: in het noorden van Frankrijk, België, Duitsland, in verschillende gebieden in Midden-Europa en in het Middellandse Zeegebied. In Centraal Engeland, in het oosten van Ierland en in Zuid-Scandinavië hebben in de hoge middeleeuwen open akkergebieden bestaan, maar deze zijn nadien verdwenen door een proces dat in de internationale literatuur bekend staat als ‘enclosures’. Binnen Nederland staan de akkercomplexen bekend als *essen* (Drenthe, Overijssel), *geesten* (Friesland, Hollandse duinstreek, omgeving Bergen op Zoom), *engen* (Gelderland, Utrecht), *enken* (Overijssel, Gelderland), akkers (Noord-Brabant) en *velden* (Limburg) (Spek 2004, p. 608). In dit artikel staat de ruimtelijke variatie van de open akkercomplexen in Friesland centraal. Eerst proberen we deze samen te vatten in een aantal regionale typen, uitgaande van bodem-

typen. Vervolgens behandelen we elk van deze typen afzonderlijk.

REGIONALE VERSPREIDING EN VARIATIE VAN OPEN AKKERCOMPLEXEN IN FRIESLAND

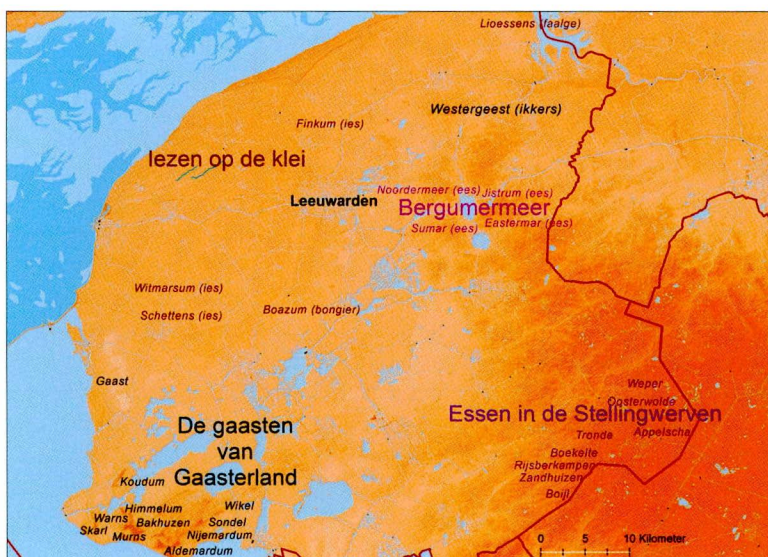
Zowel op de zandgronden als in het kleigebied zijn dorpen aan te wijzen die de bouwlanden in het verleden bijeen hadden liggen in één of meer complexen aan de rand van het dorp. De meeste akkers bestonden uit smalle percelen, waarbij individuele eigenaren een aantal verspreide stroken in bezit hadden. Van grote bezitsblokken was dus geen sprake. Deze akkercomplexen komen in verschillende delen van de provincie Friesland voor. Op de klei liggen ze zeer verspreid. De akkers worden in de archieven en op oude kaarten genoemd als *ees*, *ies* of *iest* (Witmarsum, Schettens, Finkum), *bongier* (Boazum) of als *faalge* (Lioensens, Anjum, Ee). Rondom het Bergumermeer liggen vier dorpen waarbij het bouwland bijeen gelegen was op een ees. Ten noorden hiervan ligt het dorp Westergeest, waar men de bouwlanden *ikkers* (Fries voor akkers) noemt. In de regio Gaasterland liggen de akkercomplexen op hogere ruggen die hier, net als de akkercomplexen die er op liggen, worden aangeduid als *gaasten*. In de Stelling-

werven spreekt men van *essen*, net als in het naburige Drenthe.

DE IEZEN OP DE FRIESE KLEI

De Friese landbouwhistoricus, wiskundige en dichter Obe Postma (1868-1963) definieerde een *es als bijeen gelegen bouwlanden van een buurschap, bestaande uit vele kleine percelen, niet in het oog vallend van elkaar gescheiden en afwisselend aan een aantal verschillende eigenaars toebehorend*. Volgens hem waren deze akkercomplexen niet alleen op zandige bodems terug te vinden, want hij vond ook aanwijzingen voor dergelijke complexen op de klei. De meeste van deze bouwlandcomplexen droegen de naam *ies* en lagen ofwel direct buiten de terp ofwel op een wat verder weggelegen hoge kwelderwal buiten het dorp. Vrijwel altijd hadden de iezen een kleinschalige strokenverkaveling (Postma, 1957, p. 91). Postma gaf aan het woord *ies* de betekenis van voedsel. Hij kwam daartoe nadat hij aan de hand van het woord *eeslok* (= een van het grote blok afgestoken stuk hooi) had bedacht dat het woord *ees* in eerste instantie de betekenis had van hooi. En zoals hooi voedsel is voor de beesten, kan ook het voedsel van de mensen zo genoemd zijn (Postma 1957, pp.

Overzicht van dorpen in Friesland waarvan op basis van toponymie en op basis van verkavelingspatroon mag worden aangenomen dat ze in het verleden de bouwlanden bijeen hadden liggen in één of meer complexen. Per regio verschillen de benaming van deze complexen (bron: Actueel Hoogtebestand van Nederland - AHN2).

98-99). De *ees* of *ies* is dan het land waar het voedsel vandaan komt. Net als Postma zag Dittmaier een verband met eten (Dittmaier, 1960, pp. 708-710). Hij herleidde de Duitse term *Esch* tot het Germaanse at- of et- dat 'eten' betekent. De term *-isk* is een bijwoord van deze woorden. *Atisk* (oud Hoog-Duits *ezzisc*, oud Saksisch *etisk/ezk*) zou dan als betekenis hebben: *dat wat hoort bij het eten, dat wat nodig is om te eten*. Andere etymologen zien een verband met de Germaanse vorm **ateska* ('zaailand') (Spek, 2004, p. 662). Uit verschillende bronnen blijkt dat er iezen voorkwamen bij de dorpen Witmarsum, Finkum en Schettens. Ook was er bij het dorp Lioessens sprake van een aantal bijeen gelegen kleine percelen bouwland met meerdere eigenaren. Volgens Breuker is deze lijst nog verder uit te breiden. Hij noemt als voorbeeld het dorp Boazum dat de beschikking heeft gehad over een bouwlandcomplex met het toponiem de *bongier*. Deze naam betekent waarschijnlijk: een complex bouwland dat onder rechtsmacht staat. Dit rechtelijke toezicht was nodig omdat het aandeel van de eigenaren van de smalle repen bouwland wel vaststond, maar de ligging ervan van tijd tot tijd kon wisselen (Breuker, 2012, p. 30). De bijeen gelegen kleine stukken bouwland bij het dorp Witmarsum worden voor het eerst genoemd in een oorkonde die ons terugvoert naar het jaar 1524, waarin het volgende staat geschreven: *Fyouuer pondemeta landis lydzende in Wythmersama goed dae trije pondemeta syedland dier fan hyetende Eethna werr ende dyo fyordae pondemeta lydzende op Ees*. Bij Finkum was sprake van bouwland op de *Ees*, zo blijkt uit de beneficiaalboeken uit 1543. De *Iestdyk* wordt genoemd in een bron uit 1794 (Postma, 1957, p. 91). De bouwlanden die te Schettens onder de naam *ees* te boek stonden, zijn op de kadastrale kaart van 1832 ook nog deels terug te vinden. Het betreft hier een smalle strook van 24 percelen langs de Marnedijk. De bouwlanden waren hier verspreid verdeeld onder 9 eigenaren. In Oost-Dongeradeel trof Postma bij het dorp

Lioessens eenmaal *toe Lioessens in de Ees* aan, en in de proclamatieboeken meermalen het woord *faelge* of *falige* (Postma, 1957, p. 95). De eerste keer is het *9 eensen op Lioessemer gemene Faalge*, waarbij *gemeen* kan worden uitgelegd als 'weinig gescheiden bijeen gelegen'. Op de kaart van Eekhof is het rechthoekige bouwland tussen de Dijksterweg en de dorpsgrens van Lioessens aangegeven met de naam *Vel-lingen*. Het blok heeft een oppervlakte van 90 hectare, bestond in 1832 uit 109 percelen en was verdeeld over 38 eigenaren, *waarvan maar zelden iemand enige perceeltjes naast elkaar bezit*. *Dus wel een echt es-type*, aldus Postma. *Faalgen* kwamen ook voor onder *Ee* als de Tibster *Faelghen* en onder *Anjum* als de *Morster falingen*, de *Eester Faelge* en de *Taerster falinge* (Postma, 1957, p. 95). Het woord *faalge* is verwant aan *valge* en heeft de betekenis van braakland of zaadveld. Daarnaast kan het in verband worden gebracht het werkwoord 'ploegen' (Van Veen en van der Sijs, 1997). Kenmerkend voor de bijeen gelegen bouwlanden op de klei is het éénstrepige karakter van de overwegend kleine complexen. Lioessens vormt hierop een uitzondering. De bouwlanden zijn hier eveneens éénstrepig verkaveld, maar de oppervlakte van de bouwlanden is hier een stuk groter dan de overige complexen op de klei.

DE GAASTEN VAN GAASTERLAND

De geologische ruggengraat van Gaasterland wordt gevormd door een boog van stuwwallen (eindmorene) uit een vroege fase van de Saale-ijstijd. In latere fasen van deze ijstijd is deze eindmorene overreden door het landijs, waarbij sterk afgeronde en met keileem overdekte stuwwallen ontstonden. De uitlopers van de boog vormen tegenwoordig lage afgevlakte keileemruggen die in het verleden voor een belangrijk deel door open akkercomplexen (*gaasten*) werden ingenomen. Voorbeelden zijn de ruggen van Koudum, Warns, Scharl, Murns, Himmelum en Bakhuzen. De eindmorene zelf ligt ter hoogte van de huidige IJsselmeerkust en is duidelijk hoger. Hier lig-

S
 Voorbeeld van een es op de klei volgens Postma. De bijeen gelegen bouwlanden ten noorden van de dorpskern van Finkum worden in verschillende bronnen de Ees genoemd. Dwars over de bouwlanden loopt de Iestdyk (bron: HISGIS, basis: Actueel Hoogtebestand van Nederland - AHN2, TOP10NL).

gen de bouwlanden niet bovenop de stuwwal, maar op de zuidflank daarvan. Voorbeelden zijn Aldemardum, Nijemardum, Sondel en Wikel. Ten oosten en westen van deze ruggen liggen tegenwoordig klei-op-veengronden en klei-op-zandgronden. Het woord *gaast* heeft oorspronkelijk de betekenis van hoog, droog land. Net als bij de geesten in Noord-Holland (Baas et al., 2014) lijkt de betekenis van het woord hier te zijn verschoven naar 'bouwland op een hogere zandrug'.

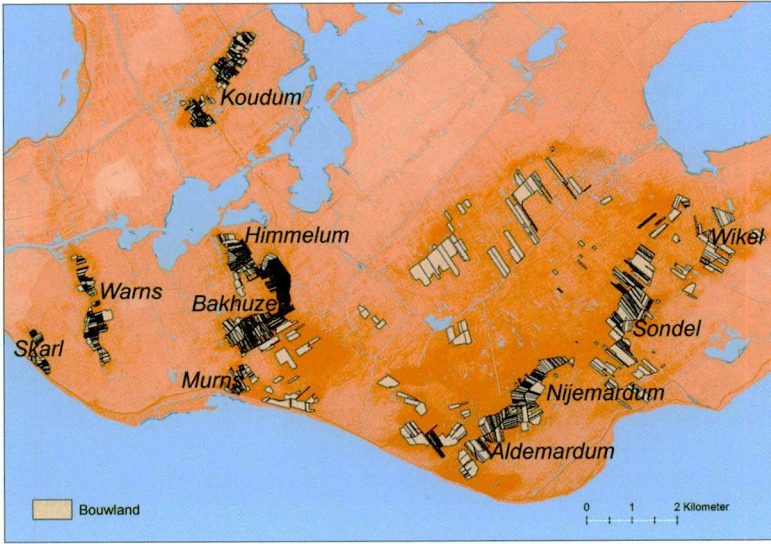
De open akkercomplexen op de gaasten konden in de loop van de eeuwen moeilijk worden uitgebreid. Het aangrenzende land was door de lagere ligging simpelweg niet geschikt om als bouwland te dienen. Onderaan de flank waren de bodems te nat, bovenop de gaasten was de bodem te arm en vaak ook te zwaar door een ondiepe laag keileem. Door de ondiepe ligging van het slecht doorlatende keileem waren die gronden niet direct geschikt voor akkerbouw (Bouwer, 1970, pp. 105-108). Door het graven van greppeltjes op een afstand van soms niet meer dan zeven meter van elkaar verbeterde de afwatering en ontstond er een zeer smal verkaveld akkercomplex. De meeste complexen in Gaasterland zijn éénstrepig (Wikel, Nijemardum, Warns,

Skarl, Murns) of meerstrepig (Himmelum, Bakhuzen, Koudum, Sondel). Bij Aldemardum is eerder sprake van een *Gewannflur* (meerdere ontginningsblokken kriskras door elkaar).

DE ESSEN RONDOM HET BERGUMERMEER

De bouwlanden rondom het Bergumermeer hebben een minder uitgesproken eskarakter dan de complexen in Gaasterland. De verkaveling rondom Jistrum heeft wel een duidelijke esstructuur. Bij Noordermeer, Eastermar en Sumar zijn de bijeen gelegen bouwlandcomplexen op de kaart van 1832 minder goed te onderscheiden. Bij Noordermeer en Sumar is eerder sprake van een opstreckende verkaveling vanuit de Wijde Ee. De ondergrond en het wegenpatroon doet echter wel vermoeden dat ook hier sprake kan zijn geweest van bijeen gelegen bouwlandcomplexen.

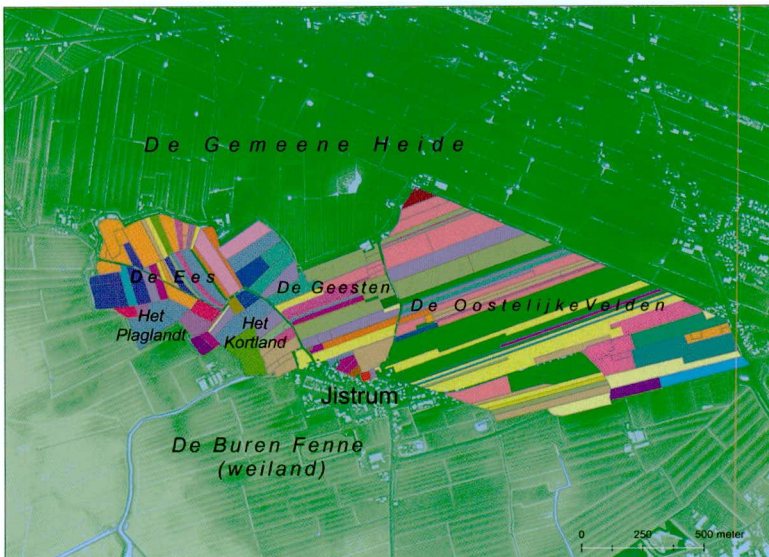
De verschillende bouwlanden boven Jistrum zijn vermoedelijk als kampen ontgonnen en later aan elkaar gegroeid (Noomen et al., 1990, p. 60). De Ies, het Kortland, Oegekamp, de Geesten en de Oostelijke velden waren rond 1832 verdeeld in ruim 250 percelen met 47 verschillende eigenaren, waarvan zo'n 70 procent bestond uit bouwland. De verschillende com-

De bouwlanden van Gaasterland liggen voor het merendeel op smalle stuwwallen. Daar waar de bouwlanden net iets lager liggen is vermoedelijk sprake van een secundair complex (bron: HISGIS, basis: Actueel Hoogtebestand van Nederland - AHN2).

plexen zijn gelegen op hoge zwarte enkeerdgronden, met uitzondering van de meest noordelijke punt van de Oostelijke Velden. Hier is sprake van lemige beekerdgrond (Bodemkaart 1:50.000). Het grootschalige karakter en de ligging aan de grens van het dorpsgebied wijst erop dat deze gronden later in gebruik zijn genomen dan de andere complexen. De overige dorpen rondom het Bergumermeer

zijn minder gedetailleerd bestudeerd. Bouwer (1970, pp. 87-88) schreef over deze dorpen dat ze enkele kenmerken van de doorgaande plaatsverkaveling hebben met esachtige aspecten, waarbij de bouwlanden van Sumar en Noordermeer als éénstrepig verkaveld zouden kunnen worden aangemerkt, terwijl bij Jistrum en Eastermar eerder sprake is van een meerstrepig verkavelingspatroon. Postma re-

De bouwlanden van Jistrum liggen in verschillende blokken bijeen. Vermoedelijk zijn ze als kamp ontgonden en later aan elkaar gegroeid (bron: HISGIS (grondbezit van verschillende eigenaren); basis: Actueel Hoogtebestand van Nederland - AHN2).

De es van Zandhuizen is nog in gebruik als bouwland. Hoewel de kleinschalige verkaveling verloren is gegaan, tekent de es zich door de hogere ligging nog duidelijk af in het landschap (foto: J. Wiersma).

kende Eastermar, Sumar en Noordermeer tot het es-marketype. Over de bouwlanden van Eastermar heeft Postma niet veel terug kunnen vinden in de archieven. Onder het dorp Sumar trof hij de toponiemen *Eestweg* en *De Eest* (boerderijnaam) aan en zag daarin een aanwijzing voor de aanwezigheid van een ees bij Sumar. In het Register van den Aanbreng van 1511 trof hij verder nog aan *gued oppa Ees*, en in een verkoopakte uit 1687 was er sprake van een *sate op de ijs* (Postma, 1950, p. 38).

DE ESSEN IN DE STELLINGWERVEN

Het landschap van de Stellingwerven vertoont overeenkomsten met het gebied rondom het Bergumermeer, in die zin dat ook hier sprake is van een door rivieren doorsneden zandruggebied met een bultige opbouw. Het reliëf wordt in de Stellingwerven bepaald door de Tjonger en de Linde met hun zijarmen, die dwars door de zandruggen zijn gesneden. Hierdoor is een 'schiereilandenstructuur' ontstaan (Bouwer, 1970, p. 65). Op de geomorfologische kaart zijn deze schiereilanden terug te vinden als geïsoleerde lage heuvels en ruggen. De bodemkaart verraadt hier de ligging van de bouwcomplexen, namelijk daar waar de hoge

zwarte enkeerdgronden zijn ingetekend. In totaal zijn er 14 gebieden als zodanig ingekleurd, behorende tot de dorpen Zandhuizen, Boekelte, Oosterwolde, Appelscha, Tronde, Weper, Boijl en de gehuchten Rijsberkampen (behorende tot Boijl), Buttinge, Hoog-Duurswoude, Boekhorst, Venekoten en Laag-Duurswoude (behorende tot Oosterwolde).

Behalve Bouwer hebben ook Postma (1950) en Van der Molen (1941) een aantal dorpen in deze regio tot het estype gerekend. Postma noemde de dorpen Oosterwolde en Appelscha in de Stellingwerven als nederzettingen van het es- of marketype. De verkaveling van de landerijen rondom Tronde zoals die op de kaart van Eekhof is afgebeeld heeft de aandacht getrokken van Van der Molen. Hij heeft vier complexen kunnen onderscheiden. Het eerste complex stond bij de bewoners bekend als de *es*. Het tweede en derde complex werd *de Westerse kampen en de Oosterse kampen* genoemd, en het vierde complex stond bekend als de *Strengen*. Het eerste complex ligt het hoogst en loopt tamelijk snel af naar het stroombed van de Linde. De percelen lagen hier tot 1911 door elkaar en waren in eigendom van verschillende landbouwers. Van der Molen rekende de es tot

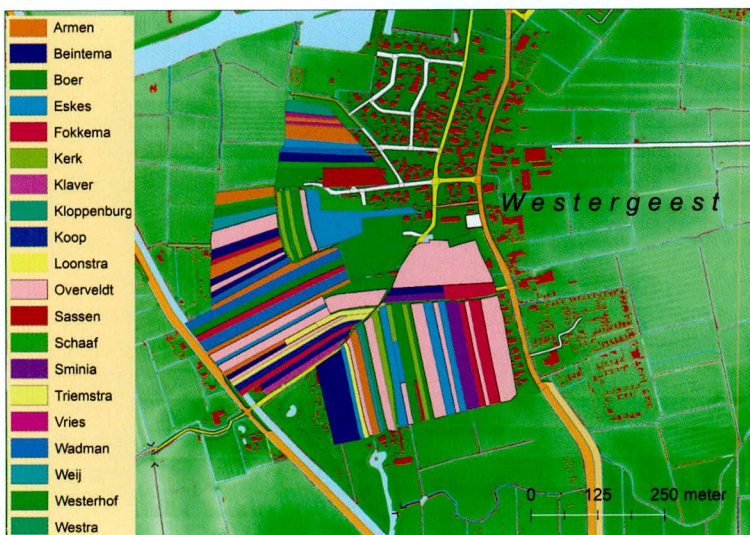
het oorspronkelijke bouwland. De verschillende kampen zijn volgens hem later ontgonnen (Van der Molen, 1941, p. 179). Vanwege de verschillende ontginningsblokken rondom Tronde zou men hier kunnen spreken van een Gewannflur. De overige dorpen in de Stellingwerven hadden een éénstrepige dan wel meestrepige es.

DE IKKERS VAN WESTERGEEST

Voor de bijzondere verkavelingsstructuur van de voormalige akkers van Westergeest is tot nu toe weinig aandacht geweest. Het Advies van de Natuurwetenschappelijke Commissie van de Natuurbeschermingsraad voor de ruilverkaveling Kollumerland (1978) constateert dat het nederzettingpatroon van Westergeest, evenals dat van Wygeast en Kollum, veel overeenkomsten vertoont met dat van een esdorp, maar gaat verder niet in op de smalle strokenverkaveling van de omliggende voormalige bouwlanden. Hacquebord merkt op dat de verkavelingsstructuur veel weg heeft van die van een esdorp (Hacquebord, 1979, p. 5). Ook De Langen wijst op de esachtige verkaveling rondom Westergeest en Wygeast (De Langen, 1992, p. 82). Schroor en Vries hebben in een artikel aandacht besteed aan de waardevolle cultuurhistorische landschapsstructuur van

de *ikkers* van Westergeest. In het artikel wordt onder andere de ligging van de akkers en de esstructuur besproken (Schroor en Vries, z.j.). Westergeest is ontstaan op een dekzandkop met een hoogte van 3,5 meter +NAP. In de directe omgeving (-1 tot 0 NAP) is zware, moeilijk bewerkbare klei afgezet waardoor akkerbouw hier niet tot de mogelijkheden behoorde. Dat kon alleen op de zandige bodem van de dekzandkop. Om de vruchtbaarheid van de akkers te vergroten werd plaggenbemesting toegepast waardoor er op sommige plekken een cultuurdek van 70 centimeter is ontstaan (Wiersma, 2013, p. 54). De akkers werden onder de boeren verdeeld in smalle percelen van ongeveer 7 tot 12 meter. Het grondbezit rond 1832 laat zien hoe de smalle percelen onder de boeren van Westergeest waren verdeeld.

De smalle percelen zijn in ieder geval nog tot aan het begin van de 20e eeuw in gebruik geweest als bouwland, getuige een artikel in het Algemeen Nieuws- en Advertentieblad voor Kollum en Omstreken van 16 december 1916: *Ten zuiden en westen van de hoofdbuurt te Westergeest strekken zich een groot aantal akkers uit ter grootte van een half tot anderhalf en twee pondemaat en slechts door smalle greppelslootjes gescheiden. Zij worden ten deele verhuurd,*

De verschillende eigenaren op de *ikkers* van Westergeest hebben rond 1832 hun akkers verspreid over het gehele complex liggen en maar zelden naast elkaar (bron: HISGIS, basis: Actueel Hoogtebestand van Nederland - AHN2, TOP10NL).

ten deele ook door de eigenaren zelven gebruikt en bebouwd met aardappelen voor eigen consumptie, met rogge en haver voor eigen vee of met vlas en cichorei voor de markt.

TOT SLOT

Bijna alle open akkercomplexen in Friesland die door de verschillende onderzoekers worden genoemd, voldoen aan de door Spek opgestelde definitie van een es. De meeste van deze bouwlanden zijn geheel of voor een groot deel gelegen op hoge zwarte enkeerdgronden. De bouwlandcomplexen verschillen onderling in grootte, toponymie, verkavelingspatroon en landschappelijke ligging, maar bestaan stuk voor stuk uit een groot aantal kleine percelen, waarbij er sprake was van meerdere eigenaren die hun bezit verspreid over het akkerbouwcomplex hadden liggen.

Het agrarische landschap in de Stellingwerven heeft zich ontwikkeld aan de rand van het Drentse plateau. De essen liggen hier ingebed in een landschap dat in een aantal opzichten vergelijkbaar is met het Drentse esdorpenlandschap. Rond 1832 hadden de boeren hier naast bouwlanden nog hooilanden, weilanden en heide tot hun beschikking in verhoudingen die overeenkomen met de situatie in Drenthe

omstreeks 1832. Vooral de grote hoeveelheid heide ten opzichte van het areaal bouwland heeft hier meer dan in de andere Friese streken geleid tot ophoging van de akkers (Wiersma, 2013, p. 19) Voor de dorpen rondom het Ber-gumermeer kan gesteld worden dat de onregelmatig verkavelde bouwlanden hier vanwege het bultige reliëf noodgedwongen bijeen liggen op de hoogste en droogste delen in het landschap. Dit geldt ook voor Westergeest, waar het dorp op een dekzandkop ligt, samen met de bijbehorende voormalige akkers of ikkers. In Gaasterland liggen de bouwlanden gecon-centreerd op de stuwwallen en dekzandruggen die voor dit gebied kenmerkend zijn. Hier zijn de bouwlandcomplexen (gaasten) in de meeste gevallen langwerpig van vorm en zeer smal verkaveld. De bijeen gelegen bouwlanden op de klei (iezen) verschillen op een aantal punten van de bouwlanden in de andere regio's. Hier is sprake van een andere bodemkundige en geomorfologische situatie. Ook zijn de complexen hier gemiddeld veel minder groot dan in de andere gebieden. De verkaveling van deze akkercomplexen is in alle gevallen éénstrepig.

De meeste akkercomplexen in bovenstaande regio's zijn tegenwoordig grootschalig ver-

Deze schoolplaat van Cornelis Jetses, met de titel *Lente op den akker* (1909-1910) geeft een mooi beeld van de kleinschalige akkerbouw op een es, waarbij de smalle stroken door diverse boeren met verschillende gewassen werden ingezaaid (uitgave J.B. Wolters, Groningen/Den Haag).

kaveld en in gebruik als weiland. Ook is een aantal complexen verdwenen onder bebouwing. De kleinschalige verkaveling is nog het beste bewaard gebleven in de regio rondom het Bergumermeer. Ook de smalle verkaveling van de voormalige akkers bij Westergeest is in het veld nog goed waar te nemen. In de Stellingwerven vallen de nog aanwezige essen op vanwege de hogere ligging, bijvoorbeeld bij Tronde, Rijsberkampen en Zandhuizen. Van een ruimtelijke eenheid is vaak geen sprake meer omdat veel houtwallen die vroeger rondom de essen waren gelegen uit het landschap zijn verdwenen.

Variety in open fields in the province of Friesland

This article deals with open fields in the province of Friesland. Open fields are areas of arable land that comprise of several small plots that were used by several or different owners but were not separated by visual boundaries. Open fields are quite common in several European countries. In the Netherlands, the province of Drenthe is best known for its open fields, the so-called essen. However, in other parts of the Netherlands these typical fields be found too, for example in Friesland. This article presents an overview of open fields in different regions of this province and discusses regional differences and similarities. In the clayey areas these open fields are often called ies, iest or ees. Another term is faalge. In the southwestern part of the province, the arable land was concentrated on small clay ridges located on boulders and therefore is oval shaped. In this area the open fields are called gaasten. In de Stellingwerven (the area most close to the province of Drenthe) the open fields are called essen, just like in Drenthe. Here also the size and shape of the fields too are very similar to the open fields in Drenthe.

LITERATUUR

• BAAS, H., B. VAN SNIPPENBURG, H. RENES & R. RENTENAAR (2014). De geesten van Holland. Stand van kennis over de oude akkercomplexen op de strandwallen van Holland. Historisch Geografisch Tijdschrift

32, pp. 131-150.

- BERG, H. VAN DER (1989). Kollumerland en Nieuw Kruisland, voorafgegaan door overzicht van bouwkunst in noordelijk Oostergo. SDU uitgeverij, Den Haag / RDMZ, Zeist.
- BOUWER, K. (1970). Cultuurlandschapsvormen aan de westzijde van het Drents plateau. V.R.B., Groningen.
- BREUKER, PH.H. (2012). De Greidhoeke; lân en minsken fan 800 oant 1800 en letter. Uitgeverij Wijde-meer, Leeuwarden
- DITTMAYER, H. (1960). Esch und Driesch. Ein Beitrag zur agrargeschichtlichen Wortkunde. In: Aus Geschichte und Landeskunde. Forschungen und Darstellungen Franz Steinbach zum 65. Geburtstag gewidmet von seinen Freunden und Schülern. Bonn, pp. 704-726.
- HACQUEBORD, L. (1979). Kollumerland, een cultuurlandschap van bijzondere betekenis. Noorderbreedte 3 (1), pp. 1-11.
- LANGEN, G.J. DE (1992). Middeleeuws Friesland; de economische ontwikkeling van het gewest Oostergo in de vroege en volle middeleeuwen. Groningen.
- MOL, J.A., P.N. NOOMEN EN J.H.P. VAN DER VAART (1990). Achtkarspelen-Zuid/Eestrum; een historisch-geografisch onderzoek voor de landinrichting. Fryske Akademy, Leeuwarden.
- MOLEN, S.J. VAN DER (1941). Esschen op Frieschen bodem. Het Noorder Land 1, pp. 176-179.
- POSTMA, O. (1950). De Friese hoeven in de zandstreken (een voorlopige oriëntering). De Vrije Fries 40, pp. 37-67.
- POSTMA, O. (1957). Essen op de Friese klei. De Vrije Fries 43, pp. 90-99.
- SCHROOR, M. EN O. VRIES (z.j.). Een waardevolle cultuurhistorische landschapsstructuur in Kollumerland: de 'ikkers' van Westergeest. (www.varenius.nl/uitgegeven-werk/cat_view/37-rapporten.html).
- SPEK, T. (2004). Het Drentse esdorpenlandschap. Matrijs, Utrecht.
- VEEN, P.A.F. VAN, N. VAN DER SIJS (1997) Van Dale Etymologisch woordenboek.
- WIERSMA, J. (2013). Open akkercomplexen in Friesland. Een interdisciplinair onderzoek naar verspreiding, genese en gebruik (1640-1830), met een detailstudie van de ikkers van Westergeest. Groningen.